

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-45>

УДК 343

Горпинюк О.П.

Львівський державний університет внутрішніх справ

ДОВІЧНЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК «IRREDUCIBLE LIFE SENTENCE» ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Анотація. У статті аналізуються проблеми застосування покарання у вигляді довічного позбавлення волі. З'ясовано, що КК України не передбачає механізму умовно-дострокового звільнення або заміни більш м'яким для покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Здійснено огляд проектів законів про внесення змін до КК України, які визначають процедуру умовно-дострокового звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. Проаналізовано чинний механізм реалізації інституту помилування, закріплений у Положенні про порядок здійснення помилування в Україні. Досліджено практику Європейського суду з прав людини щодо призначення та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. Визначено критерії Європейського суду з прав людини щодо відповідності довічного позбавлення волі стандарту реалістичних перспектив звільнення. Акцентовано увагу на обов'язковості виконання рішення у справі «Петухов проти України» (№ 2). Констатовано, що посилення судів на відсутність в національному законодавстві механізму щодо дострокового звільнення чи заміни більш м'яким покаранням довічного позбавлення волі порушує міжнародні договори, ратифіковані Україною, зокрема Віденську конвенцію про право міжнародних договорів, Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. Запропоновано заходи щодо виконання зазначеного рішення Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: покарання, довічне позбавлення волі, міжнародні зобов'язання, умовно-дострокове звільнення, заміна покарання більш м'яким, Європейський суд з прав людини.

Horpyniuk Oksana

Lviv State University of Internal Affairs

LIFE IMPRISONMENT AS «IRREDUCIBLE LIFE SENTENCE» IN CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE

Summary. The article is dedicated the problems of life imprisonment. It is found that the Criminal Code of Ukraine does not provide system of mitigation of life imprisonment or early release from this punishment. The author analyzes legislative initiatives to reduce life imprisonment and early release from punishment. The current mechanism of realization of the presidentially clemency institute in Ukraine, is analyzed. The case-law of the European Court of Human Rights on sentencing and life imprisonment has been investigated. The criteria of the European Court of Human Rights for the conformity of life imprisonment with the standard of realistic prospects of release have been established. "Petukhov v. Ukraine" (No 2) is set out in the decision that the rules of the Clemency Procedure Regulations in Ukraine do not meet the principle of legal certainty. The Clemency Procedure Regulations state that persons convicted for serious or particularly serious crimes or having two or more criminal records in respect of the commission of premeditated crimes may be granted clemency in exceptional cases and subject to extraordinary circumstances. It is not known what is meant by "exceptional cases" and "extraordinary circumstances", and there is nothing to suggest that the penological grounds for keeping someone in prison are of relevance for the interpretation of those notions under the legal frameworks as they presently stand in Ukraine. The prisoners who receive a whole life sentence do not know from the outset what they must do in order to be considered for release and under what conditions. The absence of an obligation on the President of Ukraine and his subordinate authorities to give reasons in their decisions on clemency requests is further aggravated by the lack of any judicial review of those decisions. In such circumstances, the exercise by life prisoners of their right to a review of their life sentence by way of presidential clemency cannot be regarded as surrounded by sufficient procedural guarantee. Measures have been proposed to implement the decision of the European Court of Human Rights in case "Petukhov v. Ukraine" (No 2).

Keywords: punishment, irreducible life sentence, life imprisonment, international commitments, conditional release from punishment, mitigation of punishment, realistic perspective of liberation, Clemency Procedure Regulations European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Найбільш суворий вид кримінального покарання в Україні – це довічне позбавлення волі. Вважається, що довічне позбавлення волі – це прийнятна альтернатива застосування такого покарання як смертна кара. Впродовж останніх років найбільшої ваги набули як серед науковців, так і працівників правозастосовних органів обговорення питань заміни довічного позбавлення волі більш м'яким або умовно-дострокове звільнення від цього виду покарання у світлі зотримання таких прав людини як заборона катування, жорстоких покарань та тих, які принижують гід-

ність. Особливої актуальності дане питання набуло у зв'язку з існуючою на сьогодні, уже сталою прецедентною практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), у якій закріплено необхідність існування «реальної перспективи» перегляду довічного ув'язнення, а також право засудженого знати з самого початку відбування покарання, що він має робити для того, щоб стосовно нього було розглянуто питання дострокового звільнення і за яких умов такий перегляд має бути здійснений. Більше того, з появою в Україні інституту конституційної скарги, до Конституційного Суду України почали звертатися заяв-

ники, яких засуджено до довічного позбавлення волі із скаргами на те, що вони не можуть змінити своє становище у вітчизняній правовій системі, оскільки положення КК України виключають можливість дострокового звільнення. При чому відповідні засуджені у скаргах зазначають про своє право бути звільненим безпосередньо на підставі ст. 28 Конституції України, як норми прямої дії, що так само як і ст. 3 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) закріплює заборону катування та застосування жорстокого покарання чи такого, що принижує гідність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Над проблемами застосування покарання у вигляді довічного позбавлення волі працювали такі дослідники як Т.В. Дуюнова, К.П. Задоя, С.Я. Лихова, Л.О. Мостепанюк, А.Х. Степанюк, С.В. Хилюк, С.М. Школа, В. Човган та інші.

Виділені не вирішені раніше частин загальної проблеми. Здебільшого правники у своїх працях дискутують над питаннями призначення довічного позбавлення волі за окремі види злочинів, зокрема незакінчені; можливість призначення відповідного виду покарання деяким особам, зокрема жінкам. Водночас, найбільш актуальною та невирішеною залишається проблема доцільності існування довічного позбавлення волі з урахуванням того, що даний вид покарання не передбачає реалістичного механізму дострокового звільнення та питання конкретних заходів, які держави – сторони Конвенції повинні вжити, щоб виконати рішення ЄСПЛ з даного питання.

Мета статті. Метою даної статті є розкриття названих проблем застосування покарання у вигляді довічного позбавлення волі та за можливості окреслення можливих варіантів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. В Україні засуджено до довічного ув'язнення – 1576 осіб. За словами правозахисників, серед них близько 3-4% засуджено без вини, а у близько 10% випадків – покарання непропорційне тяжкості скоєних злочинів[1]. Відповідно до ст. 81 КК України визначено можливість умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Своєю чергою ст. 82 КК України передбачено заміну невідбутої частини покарання більш м'яким. Водночас, дані види звільнення поширюються на осіб, що відбувають строкові покарання, отже на довічне позбавлення волі відповідний механізм не поширюється. Таким чином Україна опинилася на першому місці серед 50 європейських країн за кількістю довічно ув'язнених людей, які не мають перспективи звільнення. У країні таких налічується 1541 особа [1].

Потрібно зазначити, що в Україні було кілька законопроектів, які передбачали внесення змін до КК України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким, зокрема Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням № 2292, який прийнято 2015 року. Законопроект також передбачав реформування інституту помилування. Проте відповідний Проект ветовано Президентом України, а згодом, у 2018 році відхилено. Разом з тим на розгляді у Верховній Раді України

перебувають Проект Закону України № 6344 від 11.04.2017 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо адаптації порядку застосування окремих інститутів кримінального права до європейських стандартів» та Проект Закону України № 7337 від 24.11.2017 «Про пенітенціарну систему». Перший Проект № 6344 передбачає певну процедуру умовно-дострокового звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі.

Передбачається внесення змін до ст. 82 КК України. Відповідно до ч.5 відповідної статті покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено позбавленням волі строком на п'ятнадцять років. При цьому обчислення строку нового покарання починається з дня заміни покарання більш м'яким. Заміна довічного позбавлення волі покарання у виді позбавлення волі на певний строк може бути застосована, якщо засуджений відбув не менше десяти років позбавлення волі, має низький ризик вчинення повторного кримінального правопорушення та склав особистий план реінтеграції в суспільство [2]. Крім цього передбачається проектом Закону, що такі засуджені можуть згодом звернутися з клопотанням про застосування умовно-дострокового звільнення за умови подання до суду звіту про виконання особистого плану реінтеграції в суспільство під час відбування більш м'якого покарання. У прикінцевих положеннях Проекту Закону № 7337 «Про пенітенціарну систему» визначено, що якщо довічно засуджені особи, які на час набрання чинності цього закону вже відбули не менше двадцяти років покарання, мають право звернутися до суду в порядку, встановленому ст. 81 КК України, без попередньої заміни цього покарання позбавленням волі на певний строк. При цьому вони повинні подати свій план реінтеграції у суспільство. Адміністрація установи виконання покарань також повинна подати до суду свій висновок з аналізом обґрунтованості плану для підготовки засудженого до звільнення. Умовно-дострокове звільнення таких осіб може бути застосоване лише у випадках, якщо особа має низький ризик вчинення повторного кримінального правопорушення, визначений в порядку, передбаченому статтею 81 цього Кодексу [3]. Таким чином відповідні нововведення є доволі прогресивним, хоча й передбачають складну процедуру спочатку заміни покарання у вигляді довічного позбавлення волі більш м'яким, а потім умовно-дострокове звільнення за наявності певних умов.

Своєю чергою ЄСПЛ неодноразово визнавав у своїх рішеннях призначення та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі без реалістичних перспектив на звільнення таким, що не відповідає ст. 3 «Заборона катування» Конвенції [4, с. 118]. Водночас ЄСПЛ визначив певні критерії відповідності довічного позбавлення волі стандарту реалістичних перспектив звільнення. Так, щоб не порушувати ст. 3 Конвенції, покарання у виді довічного позбавлення волі повинне відповідати наступним критеріям: довічне позбавлення волі не має бути не зменшуваним (irreducible life sentence); воно не є не зменшуваним, якщо в особи є перспектива звільнення чи перегляду покарання; в особи є перспекти-

ва звільнення чи перегляду покарання, якщо на момент винесення вироку вона знає, що, як, і в які строки їй потрібно зробити, аби отримати право на звільнення чи перегляд, а також в рамках якої процедури [4, с. 118].

Разом з тим, існує й протилежна думка, яка полягає у тому, що кожна держава в межах своєї правової системи має право встановлювати ті регулятори й інструменти, які вважає необхідними для підтримання належного рівня правопорядку. Зокрема, держава може відмовитися від закріплення на законодавчому рівні інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання особами, яким призначено довічне позбавлення волі. Крім того, національне законодавство передбачає «перспективне звільнення» засуджених до довічного позбавлення волі (ст. 87 «Помилування» КК). Механізм реалізації інституту помилування детально прописаний у Положенні про порядок здійснення помилування (затверджене указом Президента від 21.04.2015 № 223/2015). Своєю чергою, система кримінального правосуддя, яку обрала та чи інша держава (виключно з переглядом вироків та організацією дострокового звільнення), виходить за межі контролю, який ЄСПЛ встановлює на європейському рівні [5].

Щоб сформулювати власне бачення на поставлене питання, слід звернутися до критеріїв оцінки довічного позбавлення волі на предмет відповідності ст. 3 Конвенції, які сформував ЄСПЛ та до вітчизняних законодавчих положень, які регламентують пом'якшення покарання у виді довічного позбавлення волі.

Підстави та порядок здійснення помилування визначаються ст. 87 КК України та Положенням про порядок здійснення помилування, затвердженим Указом Президента України від 21 квітня 2015 року № 223/2015 (далі – Порядок). Помилування здійснюється Президентом України стосовно індивідуально визначеної особи. Згідно з п. 4 зазначеного Порядку, клопотання про помилування може бути подано після відбуття особою не менше двадцяти років призначеного покарання. Відповідно до ч. 2 ст. 87 КК України та абз. 1 п. 2 Порядку, актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років. Законодавче регулювання помилування є достатньо детальним. Водночас, більшість правників, представників правозахисних організацій цілком слушно стверджують, що процедура помилування, в тому числі до довічно засуджених, має цілу низку недоліків, які роблять звільнення з української в'язниці практично неможливим. Зокрема, із норм КК України та зазначеного Порядку не зрозуміло однозначно: а) чи рахуватиметься строк, на який замінюється довічне на позбавлення волі (мінімум 25 років), з початку відбування покарання, чи з моменту затвердження акту про помилування (у другому випадку засуджений змушений провести у в'язниці загалом 45 років); б) чи поширюватиметься можливість умовно-дострокового звільнення на цей замінений строк для осіб, яким актом про помилування замінено довічне позбавлення волі на позбав-

лення волі на певний строк. Згідно з п. 5 Порядку, особи, засуджені за тяжкі та особливо тяжкі злочини, можуть бути помилувані у виняткових випадках при наявності надзвичайних обставин. Що це за випадки – ані законодавство, ані правозастосовна практика не визначає. Більше того законодавством щодо порядку здійснення помилування осіб, засуджених до позбавлення волі не вимагається мотивувати рішення про відмову в помилуванні, не вказано, що саме потрібно зробити довічно засудженому, аби мати реальну перспективу звільнення, і яким чином він відбуватиме своє покарання після цього. Отже регламентацію в законодавстві здійснення помилування для осіб, довічно позбавлених волі не можна вважати реалістичною та перспективною.

Про необхідність запровадження можливості звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі також свідчать низка інших міжнародних документів. Зокрема, ст. 103 Європейських пенітенціарних правил передбачає, що режим та індивідуальні плани відбування покарання ув'язненими повинні включати в себе підготовку до звільнення від відбування покарання; ст. 4 Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи N Rec2003 (22) «Про умовно-дострокове звільнення» передбачає, що умовно-дострокове звільнення має бути доступне для всіх ув'язнених, в тому числі, для довічно засуджених, які не повинні бути позбавлені надії на звільнення; ст. 8 Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи N Rec (2003) 23 «Про здійснення виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі та інших тривалих термінів ув'язнення адміністраціями місць позбавлення волі» підкреслює, що ув'язнені повинні отримувати вигоду від конструктивної підготовки до звільнення, в тому числі, з цією метою вони повинні бути в змозі прогресувати за допомогою пенітенціарної системи. У ст.ст. 2, 8 і 34 Рекомендація також прямо вказує, що довічно ув'язнені повинні мати можливість умовно-дострокового звільнення. Звільнення від відбування довічного позбавлення волі є предметом уваги і Європейського комітету запобігання катуванням. У своїй доповіді щодо візиту в Україну у 2016 році Комітет прямо зазначив про відсутність в Україні реалістичної перспективи звільнення від довічного позбавлення волі, як того вимагає стаття 3 Конвенції. Також він окремо визнав чинний в нашій державі механізм помилування щодо довічників таким, що не є реалістичною перспективою (параграф 40 Доповіді, СРТ/Inf (2017) 15)[6]. Таким чином аналіз європейських стандартів щодо звільнення від відбування покарання у вигляді довічного позбавлення дозволяє констатувати відсутність в Україні реалістичної перспективи звільнення від цього покарання.

Відсутність реальної перспективи звільнення особи від покарання у виді довічного позбавлення волі порушує міжнародні зобов'язання України, визначені ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», відповідно до якої рішення ЄСПЛ визнаються джерелом права в Україні і є загальнообов'язковими для правозастосування. Так, у справах «Ласло Магар проти

Угорщини», рішення від 20 травня 2014 року (заява №73593/10) та «Т.П. та А.Т. проти Угорщини», рішення від 4 жовтня 2016 року (заяви № 37871/14 і 73986/14) ЄСПЛ визнав порушення ст. 3 Конвенції через неналежне правове регулювання покарання у вигляді довічного позбавлення волі у законодавстві Угорщини. У першій справі, ЄСПЛ постановив, що мало місце порушення статті 3 Конвенції щодо довічного ув'язнення заявника без права на умовно-дострокове звільнення, з огляду на те, що угорський закон не передбачав чіткої відповіді на питання, що довічно засуджені повинні робити, аби мати можливість для звільнення і за яких умов, в тому числі належний розгляд змін у житті ув'язнених та їх прогресу в реабілітації[7]. У відповідь Угорщина запровадила процедуру помилювання після відбуття довічно засудженими 40-річного строку тюремного ув'язнення. З приводу такого нововведення ЄСПЛ у другій справі знову констатував порушення ст.3 Конвенції з огляду на те, що вказаний занадто тривалий термін для того, аби особа могла вперше просити про помилювання, а сама його процедура не має достатніх передбачуваних гарантій, тому на час винесення вироку довічно засуджена особа не має перспективи звільнення або перегляду її покарання[8].

Знакомим для України стало також підтвердження відсутності в у вітчизняному законодавстві реалістичних перспектив звільнення для осіб засуджених до довічного позбавлення волі у прийнятому рішенні ЄСПЛ у справі «Петухов проти України» (№ 2), рішення від 12 березня 2019 року [9]. Зокрема, ЄСПЛ у цій справі наголосив, що положення з п. 5 Порядку про те, що особи, засуджені за тяжкі та особливо тяжкі злочини, можуть бути помилені у виняткових випадках при наявності надзвичайних обставин є надто невизначеним. Фактично засуджені, яким признається довічне позбавлення волі, не знають з самого початку, що вони повинні зробити, щоб мати право розраховувати на звільнення та за яких умов. Крім того, ЄСПЛ зауважив на відсутності єдності у підходах до тлумачення органами державної влади «двадцятирічного очікування», що свідчить про нечіткість та невпевненість у застосуванні критеріїв та умов для перегляду довічного позбавлення волі відповідно до порядку президентського помилювання. У рішенні також вказується, що процедура здійснення помилювання Президентом не супроводжується достатніми процесуальними гарантіями, так як не передбачає судових рішень щодо аргументів за результатами розгляду клопотань про помилювання. У світлі зазначених висновків ЄСПЛ, чинний механізм пом'якшення покарання у виді довічного позбавлення волі за кримінальними законодавством України є таким, що не відповідає реалістичній перспективі звільнення.

Викладене зумовлює питання про виконання відповідного рішення ЄСПЛ. Видається, що після прийняття рішення у справі «Петухов проти України» (№ 2), можна на нього посилаючись як на норму права та звільняти окремих осіб засуджених до довічного позбавлення волі. Водночас в юридичних колах небезпідставно говорять про те, що до прийняття потрібних змін до КК України, суди не наважуватимуться виносити такі

рішення. Варто однак зазначити й про винятковий випадок. Так, 24 травня 2019 року Суддя Роменського міськрайонного суду Сумської області, посилаючись на зазначене рішення ЄСПЛ, ухвалила рішення, за яким засудженому до довічного позбавлення волі з урахуванням його позитивної характеристики, рекомендацій пенітенціарної установи замінено довічне позбавлення волі на позбавлення волі на строк 20 років [10]. Проте прокуратура оскаржила відповідну ухвалу, вказавши при цьому, що таке рішення не відповідає принципу правової визначеності і 27.08.2019 року Сумський Апеляційний суд її скасував. Окреме роз'яснення з даного питання може дати Верховний Суд. Проте, враховуючи правозастосування та норми законодавства, Верховний Суд виходить із тлумачення п. 2 ч. 3 ст. 459 КПК України, відповідно до якої Суд переглядає рішення у конкретних справах, під час вирішення яких міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, встановлено порушення Україною міжнародних зобов'язань. Тобто Верховний Суд може розглянути питання щодо конкретного засудженого до довічного позбавлення волі, після наявності рішення ЄСПЛ у відповідній справі.

Висновки і пропозиції. Видається, що виходом із ситуації, що склалася може слугувати посилання на Рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ) від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 (у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу), КСУ вказав на принцип дружнього ставлення до міжнародного права (п. 2.3 рішення). У рішенні КСУ вказано, що практика тлумачення Конвенції враховується при тлумаченні Конституції України. Наприклад, з метою тлумачення ст. 29 Конституції України (право на свободу та особисту недоторканність) КСУ вказав, що вона кореспондується з ст. 5 Конвенції, яка закріплює таке ж право. У зв'язку з цим для тлумачення ст. 29 Конституції України, КСУ враховував практику ЄСПЛ щодо тлумачення ст. 5 Конвенції. За аналогією, стаття 28 Конституції, яка передбачає заборону катування, має тлумачитись у світлі статті 3 Конвенції та відповідної практики ЄСПЛ. Таким чином, Конституція України, так само як і Конвенція, вимагає створення реалістичної перспективи звільнення для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. При цьому посилання судів на відсутність в національному законодавстві механізму щодо дострокового звільнення чи заміни більш м'яким покаранням довічного позбавлення волі можна вважати порушенням ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів (чинна для України від 13.06.1986р.), яка передбачає, що Україна не може використовувати внутрішнє (національне) право для обґрунтування неможливості виконання міжнародного договору. Крім того, не можна залишати поза увагою й те, що відповідно до Закону України від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», Конвенція та практика ЄСПЛ щодо її тлумачення визнаються частиною національного законодавства і є обов'язковими до виконання.

Список літератури:

1. Тетяна Курманова. Без права на надію: чи є шанс для українських «довічників». Бюро судової інформації. URL: <https://court.investigator.org.ua/uk/2019/04/bez-prava-na-nadiyu-chy-ye-shans-dlya-ukrayinskykh-dovichnykiv/> (дата звернення: 16.01.2020).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо адаптації порядку застосування окремих інститутів кримінального права до європейських стандартів : Проект Закону України № 6344 від 11.04.2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61586 (дата звернення: 16.01.2020).
3. Про пенітенціарну систему : Проект Закону України № 7337 від 24.11.2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965 (дата звернення: 16.01.2020).
4. Хилюк С.В. «Злочин і кара» у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Том 8. № 4(29). С. 108–125.
5. Готін О. Чи не суперечить довічне ув'язнення положенням Конституції та правам людини ? УДЗ: гра за чіткими правилами. *Закон і бізнес*. 2019. Вип. 11. № 1413. URL: https://zib.com.ua/ua/136929chi_ne_superechit_dovichne_uvyaznennya_polozhenniam_konstitu.html (дата звернення: 16.01.2020).
6. Човган В. Як зупинити нову смертну кару або мораторій на довічне позбавлення волі. URL: https://dt.ua/internal/yak-zupiniti-novu-smertnu-karu-abo-moratoriy-na-dovichne-pozbavleniya-voli-256272_.html (дата звернення: 16.01.2020).
7. Magyar Helsinki Bizottság v. Hungary, §§ 54-59. European Court on Human Rights. Press Unit. Strasbourg, June 2017. Factsheet on “life imprisonment”. URL: www.echr.coe.int/Documents/FS_Life_sentences_ENG.pdf (accessed: 8 November 2018).
8. T.P. and A.T. v. Hungary, §§ 45-50. European Court on Human Rights. Press Unit. Strasbourg, June 2017. Factsheet on “life imprisonment”, p. 7.
9. «Петухов проти України» (№ 2) : Рішення Європейського суду з прав людини від 12 березня 2019 року. (заява № 41216/13). URL: <http://khpg.org/index.php?id=1553066514> (дата звернення: 16.01.2020).
10. Ухвала Роменського міськрайонного суду Сумської області від 24 травня 2019 року Справа № 585/492/19. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82053036> (дата звернення: 16.01.2020).

References:

1. Tetiana Kurmanova (2019). *Bez prava na nadiiu. Chy ye shans dlia ukrainykykh «dovichnykiv»* [Without the right to hope: is there a chance for Ukrainian "life-long"]. URL: <https://court.investigator.org.ua/uk/2019/04/bez-prava-na-nadiyu-chy-ye-shans-dlya-ukrayinskykh-dovichnykiv/> (accessed: 16 January 2020).
2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo adaptatsii poriadku zastosuvannia okremykh instytutiv kryminalnoho prava do yevropeiskykh standartiv [On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Adaptation of the Procedure of Application of Certain Institutions of Criminal Law to European Standards. Draft law dated 11.04.2017 vol. 6344]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61586 (accessed: 16 January 2020).
3. Pro Penitentsiarnu Systemu [About the penitentiary system. Draft law dated 24.11.2017 vol. 7337]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965 (accessed: 16 January 2020).
4. Khyliuk, S.V. (2015). «Zlochyn i kara» u Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Crime and punishment in the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms]. *Chasopys Akademii Advokatury Ukrainy*, vol. 8. No 4(29), pp. 108–125.
5. Hotin, O. (2019). Chy ne superechyt doovichne uviaznennia polozhenniam Konstytutsii ta pravam liudyny zakon i biznes. UDZ: hra za chitkymy pravylamy [Does it not contradict lifelong imprisonment with the Constitution and human rights? UDZ: a game with clear rules] (electronic journal). Vol. 11, No 1413. Available at: https://zib.com.ua/ua/136929chi_ne_superechit_dovichne_uvyaznennya_polozhenniam_konstitu.html (accessed: 11 January 2020).
6. Chovhan, V. (2017). Yak Zupynyty Novu Smertnu Karu Abo Moratorii Na Dovichne Pozbavlennia Voli. [How to stop a new death sentence or a moratorium on life imprisonment]. URL: https://dt.ua/internal/yak-zupiniti-novu-smertnu-karu-abo-moratoriy-na-dovichne-pozbavleniya-voli-256272_.html (accessed: 11 January 2020).
7. Magyar Helsinki Bizottság v. Hungary, §§ 54-59. European Court on Human Rights. Press Unit. Strasbourg, June 2017. Factsheet on “life imprisonment”. URL: www.echr.coe.int/Documents/FS_Life_sentences_ENG.pdf (accessed: 8 November 2018).
8. T.P. and A.T. v. Hungary, §§ 45-50. European Court on Human Rights. Press Unit. Strasbourg, June 2017. Factsheet on “life imprisonment”, p. 7.
9. «Petukhov Protv Ukrainy» (2). [Petukhov v. Ukraine (No 2), no 41216/13, 12 March 2019] / Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1553066514> (accessed: 16 January 2020).
10. Resolution of the Romensky local district Court of Sumy region № 585/492/19 from 24.05.2019 / Yedyni Derzhavnyi Reiestr Sudovykh Rishen Ukrainy. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82053036> (accessed: 11 January 2020).